

METGES I ALHORA PROFESSORS D'EDUCACIÓ FÍSICA A LA LLEIDA DEL PRIMER TERÇ DEL SEGLE XX

TORREBADELLA-FLIX, Xavier
Universitat Autònoma de Barcelona

Resum: En aquest treball es presenten les diferents aportacions professionals i acadèmiques dels metges lleidatans al desenvolupament de l'educació física en el primer terç del segle XX. Es donen a conèixer les aportacions d'en Josep Estadella i Arnó, Humbert Torres i Barberà, Epifani Bellí i Castiell, Josep Martínez i Vallespí i Josep Hernández i Gras; cinc metges força coneguts en la cultura, política i medicina catalana, però no en la seva faceta com a professors d'educació física. Així, destaquem les actuacions i les complicitats d'aquests metges, ja que tots ells aprofitaren l'avinentesa conjuntural del moment per a impulsar el coneixement i les pràctiques de la cultura física i dels esports a Lleida.

Paraules clau: Lleida, història de l'educació física, gimnàstica, Josep Estadella Arnó, Humbert Torres Barberà, Epifani Bellí Castiell, Josep Martínez Vallespí, Josep Hernández Gras.

INTRODUCCIÓ

Al tombant del segle XIX l'educació física en el marc de la conjuntura a Europa tenia tres àmbits d'institucionalització: el pedagògic, el militar i el recreatiu o esportiu. Tanmateix, la influència sanitària de metges i higienistes de renom venia deixant la seva empremta des de la meitat del segle XIX¹. A Lleida la influència mèdica també es deixà sentir, tant és així que podem dir que l'educació física escolar arrancà a partir de les iniciatives del col·lectiu sanitari².

Però és doncs a partir del segle XX quan l'educació física arribà a materialitzar-se cap a l'oficialitat en l'escola primària³. En aquest nou espai professional els metges hi van trobar un *modus vivendi* complementari a la seva professió. Tant

1. Torredadella-Flix, Xavier y Vicente-Pedraz, Miguel: "El dispositivo gimnástico en el contexto de la medicina social decimonónica española. De las políticas higiénicas a los discursos fundacionales de la "educación física", *Asclepio*, vol. 69, nº 1, Torredadella-Flix, Xavier y Vicente-Pedraz, Miguel: "El dispositivo gimnástico en el contexto de la medicina social decimonónica española. De las políticas higiénicas a los discursos fundacionales de la "educación física", *Asclepio*, vol. 69, nº 1, p172. doi: <http://dx.doi.org/10.3989/asclepio.2017.04>

2. Torredadella, Xavier: "L'aportació dels metges de Lleida a l'educació física catalana del segle XIX", *Temps d'Educació*, 2012, nº 43, 109-130.

3. Torredadella, Xavier: "Quan l'educació física arriba a l'escola primària. Notes per a la història de l'educació a Lleida (1901-1931)", *Educació i Història: Revista d'Història de l'Educació*, 2016, nº 28, 255-287.

és així, que van fer extensiva la seva intervenció, més enllà de l'àmbit escolar, ocupant-se també en la faceta privada, com també en la social, alhora de promocionar l'esport.

A Catalunya, l'aportació dels metges a l'educació física va ser una contribució que va anar més enllà de la pròpia competència professional. Històricament, la relació de metges i política s'ha fet evident, però se n'ha parlat molt poc de la seva contribució a l'educació física i l'esport. Destacar en aquest apartat figures com les de Josep Letamendi, Rafael Rodríguez Méndez, Pere Cercós, Carlos Comamala, Joaquín Ral, Juan Soler i Damians, Josep Estadella Arnó o Francesc Xavier Bartrina i Costa.

A principis del segle XX, la gimnàstica estava de moda entre les classes benestants. La premsa se'n feia ressò amb la publicació d'articles divulgatius que pretenien donar a conèixer les avantatges higièniques d'un exercici físic diari i moderat⁴. En aquell temps, el país s'omplia d'una onada regeneracionista que tenia com principals objectius actuar en els focus de la població obrera, intervenint principalment en l'àmbit de l'escola i de l'exèrcit, com també en la mateixa vida domèstica i familiar. Els gimnasos s'havien popularitzat a arreu del país, i amb motiu del brot regeneracionista de finals de segle XIX, s'intentava organitzar un associacionisme gimnàstic com el que disposaven altres països d'Europa. Aquí hem de citar a la Federació Gimnàstica Catalana (1897) i la *Federación Gimnástica Española* (1898), aquesta darrera liderada pel Dr. Rafael Rodríguez Méndez, Catedràtic i Rector de la Universitat de Barcelona, també fundador de la *Gaceta Médica Catalana*. L'objectiu d'aquesta organització estatal era el de mobilitzar les futures generacions comproment-les en el progrés i el desenvolupament físic i moral de la societat.

En aquest paradigma, a les escoles no hi havia uns professionals formats per a impartir l'ensenyança gimnàstica. Els coneixements dels metges, doncs van permetre que obtinguessin el títol per les diferents proves de reconeixement convocades en aquells anys. A Lleida, coneixem que es van traure el títol oficial de professor d'Educació Física els metges Josep Estadella Arnó, Epifani Bellí Castiell i Josep Hernández Gras. Al voltant d'aquests personatges i d'altres contribucions es centra l'objectiu d'aquest estudi, que tracta principalment de valorar la seva contribució en l'àmbit de l'educació física i de l'esport en la Lleida del primer terç del segle XX.

La recerca ha estat possible gràcies a les fonts documentals primàries, principalment extretes de la biblioteca de l'Institut d'Estudis Ilerdencs i dels arxius històrics de l'Ajuntament de Lleida i la Diputació de Lleida. També han contribuït a contextualitzar el moment històric i l'anàlisi interpretatiu alguns estudis publicats recentment.

4. *El País*, 23 de juny de 1907; *El Pallaresa*, 16 de març de 1907 i 17 d'abril de 1907.

L'EDUCCIÓ FÍSICA ESCOLAR SOTA LES GARANTIES FACULTATIVES DE LA MEDICINA

El llegat cultural i pedagògic del segle XIX havia donat a Lleida la visió d'una gimnàstica (o educació física) amb una significativa empremta higiènica. Aquí hem de destacar al doctor Tomàs Casals i Ibarz (1815-1895), que inicià les classes de gimnàstica a l'Institut⁵. Després de les aportacions higièniques dels metges, al tombant del segle XX, les principals escoles de Lleida ja havien inclòs les classes de gimnàstica d'acord amb la normativa escolar vigent. No obstant, a les a les escoles de titularitat pública la situació trigà alguns anys en normalitzar-se. No era el cas però, de la Casa de la Misericòrdia, on el metge Francesc Fontanals i Araujo (1863-1928) donava garanties del bon funcionament de la matèria per atendre les necessitats físiques i recreatives de l'alumnat internat, amb un acurat programa d'exercicis gimnàstics i jocs, per tal de millorar la seva condició física⁶. Cal que recordem que Francesc Fontanals, en aquests temps representava la vicepresidència de la *Federación Gimnástica Española* a Lleida. Val a dir que la Casa de la Misericòrdia va presentar durant el primer terç del segle XX una important consideració a les qüestions de l'educació física i va disposar dels millors professors especialistes de la ciutat⁷. A més, aquest centre es va veure molt afavorit en temps de la Mancomunitat, en especial, quan Romà Sol va presidir la Diputació Provincial de Lleida (1919-1921) i, després quan portà la Conselleria de Cultura i d'Instrucció (1920-1923). En aquests anys, a la Casa de la Misericòrdia es van realitzar noves instal·lacions i reformes per a la millora de les condicions higièniques⁸. Aquesta trajectòria es va consolidar el 1930, amb les primeres colònies escolars d'estiu a Torredembarra organitzades per la Diputació a benefici de la Casa de la Maternitat, i que van estar supervisades pel doctor Humbert Torres⁹.

Després de l'Institut i la Casa de la Misericòrdia, les escoles privades van ser les primeres en incorporar les classes d'Educació Física. No obstant, la presència d'aquesta assignatura (de gimnàstica), sempre ho va fer sota la direcció o supervisió dels metges especialistes, en aquesta part tant important de l'educació.

El 1906 trobem la presència del Gimnàs Pedagògic e Higiènic, que dirigia Alfred Samper en l'Escola dels Germans Maristes. Aquest professor utilitzava el mètode del alemany Daniel Gottlob Moritz Schreber i del suec Per Henrik Ling, que basats en la gimnàstica higiènica, no tenien la necessitat d'utilitzar cap tipus

5. Torredadella, Xavier: "L'aportació dels metges..."

6. *Memoria que presenta la Diputación Provincial de los establecimientos de beneficencia*, Lérida, Tip. Provincial de Casa de la Misericordia, 1900.

7. Arxiu Diputació Provincial de Lleida, "Casa de la Misericordia, petició del professor de gimnasia", Inventari: 11124.

8. *El avance de la provincia de Lérida en el último quinquenio*, 1923-1929, Lérida, Tip. Provincial Casa de la Misericordia, 1929 (Arx. Dip.)

9. Op. cit., 12 i 15.

aparell, aspecte que la feia més propera a tothom¹⁰. Aquest gimnàs estava sota una direcció mèdica, que no sabem qui era, però probablement es tractava de Francesc Fontanals, que era el metge higienista més acreditat en aquell moment¹¹. Posteriorment, Samper fou substituït pel professor de l'Institut José Manuel de Salas, fins que el 1914 també fou substituït per un altre professor, Epifani Bellí, un dels pocs metges i professors titulats en Educació Física de l'època.

Un altre centre en incorporar l'educació física va ser el Liceo Escolar (LE, 1906-1938), emblemàtica escola de la renovació pedagògica catalana del primer terç del segle XX, fundada i dirigida per Frederic Godàs i Legido. El LE va disposar d'un professorat d'elit, destacant-se els doctors Humbert Torres i Barberà (1879-1955) i Josep Estadella i Arnó (1880-1951), que també van sobresortir en el camp de la política¹².

En els principis pedagògics del LE es contemplava un abast ampli de l'educació física: “Desarrollo armónico de las fuerzas corporales; robustez, fuerza, agilidad”.

Para ello cuenta con un local amplio, ventilado e higiénico. Un servicio médico que constantemente se preocupa del estado sanitario de sus alumnos. Patios para juegos y ejercicios de Gimnasia sueca. Agua filtrada a todo uso. Cuarto de baño, otro para duchas. Gimnasio.”¹³

En una de les habituals conferències culturals que oferia el LE, el doctor Humbert Torres va destacar la importància de la presència dels metges en l'àmbit escolar. En aquest sentit, criticava la poca participació de l'Estat, al no crear un cos de metges escolars que tinguessin cura de la problemàtica higiènica i mèdica que plantejava l'escola. Torres tingué molt clara quina era l'acció de l'educació física, que conjuntament amb la higiene, havia de representar una vessant educativa amplia i de primer ordre:

“Quan parlem d'educació física, pensem de seguit en els exercicis gimnàstics, i creiem, generalment, que això és tota l'educació física. Suposició errònia, doncs sense regatejar al exercici gimnàstic tot el seu valor per al bon desenvolupament del nostre cos, cal concedir al problema de l'educació física una major esfera d'acció. Educació física vol dir a més, saber alimentar-se higienicament, traient de l'aliment el major profit amb el menor gasto; disposar nostra habitació de una manera convenient; acomodar el vestit a les necessitats reals del cos; ordenar el nostre treball, fent que no se'n ressenti la màquina humana; regular fisiològicament

10. Torredadella, Xavier: “La influencia de la profesión médica en la educación física española del siglo XIX: Análisis social del Manual popular de gimnasia de sala, médica e higiénica del Dr. Schreber”, *Cultura, Ciencia y Deporte*, 2014, vol. 9, nº 26, 163-176.

11. Camps i Surroca, Manuel i Camps i Clemente, Manuel: “Notes sobre la obra del doctor Francesc Fontanals i Araujo”, *Gimbernat*, 2003, nº 39, 183-200.

12. Humbert Torres i Barberà (1879-1955) fou alcalde de Lleida pel partit Popular (partit de l'esquerra republicana) entre 1917-1920. Amb Alfred Perenya i Frederic Godàs formaren el “triumvirat” de l'acció ciutadana de la Joventut d'Esquerra Republicana de Lleida, després de la mort d'en Frederic Godàs es féu càrrec de la direcció del Liceo Escolar. Entre 1931-33 fou diputat a les Corts i entre 1932 i 1935, diputat al Parlament de Catalunya. Estigué molt vinculat al Centre Excursionista de Lleida.

13. *Boletín del Liceo Escolar*, agost de 1913.

el repòs; rendir a la meitat corporal el tribut necessari...Ja veieu, doncs, com el camp d'acció de la educació física s'eixampla en termes extraordinaris.”¹⁴

Inicialment, l'educació física del LE va ser encomanada al doctor Josep Estadella, aleshores amb el títol oficial de professor especialista. Aquesta és una faceta gens coneguda d'aquest prominent polític lleidatà, que va arribar a ser Ministre de Sanitat en la II República. El 1910 Estadella va escriure la *Educación Física en las escuelas de primera enseñanza*¹⁵, una obra que s'ha d'ubicar com la primera pedra bibliogràfica de l'educació física en l'àmbit de l'Escola Nova catalana. Aquest llibre també es situa en el context regeneracionista de l'època i la influència que en aquest context marcava la *Institución Libre de Enseñanza*.

Estadella analitzava les mancances dels edificis escolars i presentava les condicions higièniques necessàries per atendre una educació moderna. Criticava també els règims disciplinaris d'escolarització, sobretot pel que feia al immobilisme i al sedentarisme dels escolars suportant una feixuga carga de treball intel·lectual i amb poc temps d'esbarjo. La possibilitat de idear una escola diferent passava doncs, per la solució de transformar els edificis escolars i, també, en incorporar activitats més re-creatives i, sempre que es pogués, potenciar una educació física a l'aire lliure: marxes, curses, jocs i exercicis físics naturals sense cap mena d'aparells. Estadella destacava la preferència pels jocs tradicionals, és a dir, aquells jocs que de per si, tenien una alta capacitat de motivar la participació dels infants. Tanmateix, insistia en la gimnàstica sueca, que aleshores era difosa com el millor mètode de gimnàstica higiènica i científica. Aquesta gimnàstica, no solament procurava la salut dels escolars, sinó que a més a més contribuïa a evitar altres problemes provocats per la falta d'higiene dels locals i la immobilitat forçada dels alumnes, com els problemes de vista, de columna i de fatiga general:

“¿Que sacaríamos de proveer a nuestros edificios escolares de buena luz, sano aire, anchos patios y alegres jardines, si en el salón de clase tributáramos idolatría a pésimos sistemas que hacen del maestro un fabricante de jorobas y el niño víctima de nuestros errores? Analícese la importancia de estos asuntos y óbrese en conciencia.”¹⁶

“¡Cuántas veces vienen niños enfermos a nuestras consultas, llevándose como único remedio nuestro, el consejo de dejar de asistir por unos días a la escuela y la prohibición de mirarse un libro!”¹⁷

Cap a finals de 1914 Estadella deixà d'exercir de professor d'Educació Física per a dedicar-se més intensament a la medicina i, sobretot, a la política, on tants èxits obtingué.

14. Humbert Torres: “Relacions de la Medicina i la Pedagogia”, *Boletín del Liceo Escolar*, 1914, nº 75, 1-7.

15. Estadella Arnó, José: *Educación Física en las escuelas de primera enseñanza*, Lérida, Imp. “Juventud”, 1910.

16. Estadella Arnó, J.: *La educación física...*, 31.

17. Estadella Arnó, J.: *La educación física...*, 28.

En aquest temps, a Lleida també hi havia el doctor Josep Aragonés, que influenciat pels discursos de la degeneració social del moment, feia pública la seva opinió, en el que considerava les malalties socials i degeneratives de la classe obrera¹⁸. Així parlava dels ambients de corrupció i degeneració escolars, que qualificava de “escuelas-gallineros, escuelas-cuadras, escuela-waters, situadas en la casa peor de la peor calle del pueblo”. Com ja va fer anys abans Humbert Torres, Aragonés tornava a criticar la deixadesa de l'Estat pel que feia a la inspecció mèdica escolar:

“Todos debemos hacer ambiente para la creación de los Inspecciones Médicas Escolares; el maestro sólo, jamás hará cultura integral; al médico, le corresponde en su función inspectora el vigilar las Condiciones de vida fuera de la escuela, trazar normas a los maestros en la educación física especial de cada educando, ver los patologismos, aislar, estudiar el crecimiento y nutrición, el perímetro torácico, etc., y así en su aspecto higiénico señalar al maestro el mejor camino de una educación que eleva el espíritu; refuerza el organismo, perfecciona la cultura patria y desenvuelve las facultades individuales.”¹⁹

L'EDUCACIÓ FÍSICA I LA GIMNÀSTICA A L'ABAST DEL POBLE

Josep Estadella i la gimnàstica domèstica o privada

Josep Estadella presentà a l'octubre de 1910 en la secció d'higiene i acció social del Primer Congrés Espanyol Internacional de Tuberculosis, celebrat a Barcelona, la ponència *Valor Profiláctico de la Educación Física en la Tuberculosis pulmonar*²⁰. Estadella va introduir el tema parlant dels coneixements científics que havia experimentat l'educació física en els darrers anys, esmentant principalment l'aportació d'autors francesos (Philippe Tissie, Fernando Lagrange, Georges Demeny, Étienne-Jules Marey) i del italià Àngel Mosso. Estadella parlava dels “apòstols de l'educació física”, i s'unia al seu objectiu de difondre aquesta educació, que res tenia a veure amb el que la gent es pensava, és a dir, les pràctiques d'acrobàtic. Estadella deia que l'educació física tenia l'objectiu de vetllar per la integritat de les funcions orgàniques, augmentant les capacitats energètiques, sempre en el més rigorós equilibri fisiològic.

Estadella també criticava els gimnasos on es practicaven agosarats exercicis en els aparells, sense tenir en compte els riscos pel cos (traumatismes) i les lleis fisiològiques (per l'excés dels esforços). Per això, desaconsellava aquest tipus de gimnàstica i preferia un exercici físic metoditzat a l'aire lliure, com les possibilitats que ofería la gimnàstica sueca de P. H. Ling, que era la que proposava, al ser considerada més higiènica i d'una aplicació fisiològica i mèdica més correcta.

18. Campos, Ricardo: “La teoría de la degeneración y la medicina social en España en el cambio de siglo”, Lluís: *Revista de la Sociedad Española de Historia de las Ciencias y de las Técnicas*, 1998, nº 21, 333-356.

19. Aragonés, José: “El papel del maestro y el médico en la cultura física escolar”, Lleida, *revista Gráfica Informació-Actualitats*, 1 d'octubre de 1921, nº, 4-7.

20. Estadella Arnó, Josep: *Valor profiláctico de la educación física en la tuberculosis pulmonar*, Lérida, Imp. “Joventut”, 1911.

Així, també recomanava la gimnàstica respiratòria i alhora proposava la taula d'exercicis respiratoris del suec C. M. Nycander.

En aquesta ponència s'exposava, de forma clarament argumentada, els valors dels fonaments científics de l'educació física, per tal que es comprenguéssim com a necessària en la prevenció, no solament de la tuberculosi pulmonar, que era una de les malalties endèmiques de l'època, sinó de forma general, per a totes les afeccions pulmonars i altres malalties.

Finalment, la ponència extreia com a conclusió, que la gimnàstica preventiva era la única opció de salvació per a la profilaxi de la tuberculosi pulmonar; alhora també indicava l'especial atenció i la prioritat que calia donar a l'educació física per part dels governs.

En aquest context, Estadella es situava en la mateixa orientació que les obres publicades del Dr. Arnulphy, *La Salud por la respiración* (1908) i del Dr. Saimbraum, *Teoría general de la gimnasia respiratoria: aplicada a la vida escolar y a la vida doméstica* (1911). L'obra del Dr. Saimbraum –pseudònim utilitzat pel pedagog català Joan Bardina– s'inspirà en la del francès Arnulphy i fou una adaptació autòctona²¹. A tot el país aquests dos obres van ser molt valorades i populars.

“Tenemos testimonios de personas que han recobrado la salud poniendo en práctica nuestros consejos. Un joven atacado de tuberculosis pulmonar, fue despedido de la oficina de Correos donde prestaba servicios en París; después de cuatro meses de tratamiento respiratorio ha vuelto a ocupar la plaza, no sin haber certificado su completa curación el médico de dicha oficina. Análogos resultados se han obtenido en otros casos que sirven de poderosos estimulantes a los enfermos de buena voluntad; nosotros nos damos por compensados de nuestro trabajo, con la satisfacción experimentada por los enfermos que han seguido nuestros consejos.”²²

A l'abril de 1910, el gimnàs del LE, anomenat Acadèmia d'Educació Física(AEF), també prestava servei a la població no escolar. Així doncs, els professors del LE també es preocuparen per a difondre l'exercici físic fora de l'escola, amb la intenció d'enlluernar als ciutadans envers la importància de l'educació física. Tal i com sembla, en la AEF, el mateix doctor Estadella dirigia i realitzava classes especials i de gimnàstica mèdica. Cal intuir doncs, que Estadella aplicava les tècniques de la gimnàstica terapèutica sueca²³.

21. Saimbraum, Dr.: *Teoría y práctica de la gimnasia respiratoria. Aplicada a la vida escolar y a la vida doméstica*, Barcelona, Sociedad General de Publicaciones, 1911. El tractat i mètode del Dr. Arnulphy fou declarat d'utilitat per l'educació de primera ensenyança per Real Ordre de 5 de gener de 1909, del Ministeri de Instrucció Pública y Belles Artes. Arnulphy, V.: *La salud por la respiración. Tratado de Educación Respiratoria e Higiene*, Habana, Imp. y Papelería de Maresma y Pérez, 1911, 6-10 (3^a ed.).

22. Arnulphy, Víctor: *La salud por la respiración. Curso Completo de Gimnasia Respiratoria, seguido de un manual de terapéutica respiratoria y un importante capítulo sobre respiración sportiva y atlética*, Almería, Imp. de Juan Fernández, 1908 (pròleg de la segona edició francesa)

23. *Boletín del Liceo Escolar*, nº 18, març de 1910.

A l'escola femenina de la Sagrada Família, del c/ Democràcia, núm. 18, alguns pares es van mostrar preocupats per la manca d'exercici físic, fins i tot volien treure les filles de l'escola. Aquest fet va provocar la immediata organització d'un gimnàs²⁴. La manca d'educació física en els col·legis de senyoretes era també una de les preocupacions del doctor Estadella. El poc exercici físic debilitava la salut de les noies i, per tant, era necessària una mesura compensatòria a la fatiga intel·lectual:

“Yo he prestado asistencia facultativa, no hace mucho, a dos señoritas de esta ciudad, ex-pensionistas de un colegio que tuvieron que ser sacadas de aquel establecimiento porque el exceso de trabajo psíquico y la falta de ejercicio corporal determinaron en ellas profundas alteraciones. Su salud no pudo resistir aquellas largas horas de rezos y de prácticas seguidas de lecciones de labores, solfeo, dibujo, gramática, etc., y sin tener en todo el día un rato de franca y verdadera expansión.”²⁵

Pel que fa a l'educació física escolar, el Dr. Estadella no va fer res més que insistir en allò que els metges ja feia temps que pregonaven i, que un any més tard, també van dir unànimement a Barcelona en el primer Congrés d'Higiene Escolar, organitzat per l'Acadèmia d'Higiene de Catalunya i la Sociedad Barcelonesa d'Amics de la Instrucció, entre el 8 i 13 d'abril de 1912²⁶.

Epifani Bellí Castiell i la primera tesi doctoral de l'educació física

Un altre metge que va destacar en els afers de l'educació física i també de l'esport va ser Epifani Bellí Castiell –natural de Vilanova d'Alpicat (1883-1954) i fill del doctor Eusebi Bellí–. En els cursos de 1913/14 i 1914/15, ja trobem a Bellí com a professor de gimnàstica en el Col·legi dels pares Mercedaris, i com a professor suplent en l'Institut de Segona Ensenyança. També va ser professor de gimnàstica en la Casa de la Misericòrdia y en el Cos de Bombers de l'Ajuntament. Per altra banda, Bellí es va destacar per ser el primer tècnic de l'atletisme lleidatà, iniciant i entrenant als joves en el Camp d'Esports. En el curs 1919/20, Bellí impartia classes d'atletisme i gimnàstica, tots els dies de 8:00 h. a les 9:00 h.²⁷. Aquesta iniciativa no era gens estranya, doncs el diumenge 20 de juny de 1920, la Joventut Republicana de Lleida organitzava el 5è Campionat de Catalunya d'Atletisme a les instal·lacions del Camp d'Esports. Aquest Campionat també és va conèixer con a Festes Olímpiques, ja que en aquest any s'estava gestionant la participació catalana en els Jocs Olímpics d'Anvers²⁸.

24. Carta a l'Abadessa de la Seu d'Urgell, amb data 2 de juny de 1911 (Arxiu Col·legi Sagrada Família de Lleida).

25. Estadella Arnó, J.: *La educación física...*, 27-28.

26. Bernabeu-Mestre, Josep; Espluges, Josep Xavier i Galiana, María Eugenia: “*Higiene y pedagogía: El primer Congreso Español de Escolar (Barcelona, 1912)*”. Perdiguero Gil, Enrique (Comp.), *Salvad al niño: Estudios sobre la protección a la infancia en la Europa Mediterránea a comienzos del siglo XX*. Valencia, Seminario de Estudios, 2004, 251-269.

27. *El Ideal*, 10 d'octubre de 1919.

28. Torrebada, Xavier y Arrechea, Fernando: “*La polémica participación de España en los Juegos Olímpicos de Amberes 1920*”, *Materiales para la Historia del Deporte*, 2016, nº 14, 113-138.

Cap al 1917, Bellí disposava d'un Gimnàs Higiénic, en el carrer Major, 5è, 3^a, on feia curssets especials pels alumnes que havien de superar l'examen de Gimnàstica de l'Institut²⁹. Aquests curssets estaven adreçats als alumnes lliures, és a dir, no matriculats en l'assignatura de Gimnàstica. En aquell anys, els alumnes lliures podien aprovar l'assignatura amb un certificat signat per un metge o un altre professor d'Educació Física oficial. Ambdues titulacions eren acreditades per Bellí.

El 1914 Bellí presentà la seva tesi doctoral: *Modificaciones que imprime en la anatomía del cuerpo humano, el ejercicio físico y acción del mismo sobre algunos fenómenos íntimos de la vida fisiológica*³⁰. Avui per avui, aquesta tesi pot ser considerada a les terres de ponent com la primera aportació que tractava d'estudiar l'exercici físic des d'una vessant mèdica i, en general, també la podem situar com la primera tesi en l'àmbit de l'educació física i l'esport³¹.

La tesi doctoral tractava de contribuir, des de la perspectiva que proporcionava l'Anatomia i la Fisiologia, a la dignificació de l'educació física, amb la finalitat d'allunyar-la de l'empirisme i dotar-la d'una entitat científica pròpia³². Bellí estudiava les accions i adaptacions de l'exercici físic sobre els ossos, el múscul, la forma general del cos, el cinturó toràcic, la columna vertebral, la cavitat toràcica, la cavitat abdominal, la cavitat craniana, etc.

Com altres metges de l'època, reivindicava per a la medicina l'exercici facultatiu de la gimnàstica, en un àmbit d'actuació professional propi. Era del pensament que els professors de gimnàstica estaven mancats dels fonaments i dels coneixements adients per a lliurar-la, i per tant, considerava que aquesta matèria estava en mans de l'empirisme o de persones poc preparades:

“La gimnástica moderna que basa sus principios en la observación y la experiencia, las dos fuentes verdad de toda ciencia natural, es preciso que nos la hagamos nuestra, porque el médico más que nadie, le convienen las enseñanzas que de ella puede sacar, y a la vez es el más obligado al conocimiento de sus leyes ya que en la medicina tienen su base y fundamento. Todo lo que sea fomentar la educación física, es hacer obra médica; el que cultiva la gimnástica, hace medicina, ya que aquella como esta, se proponen en su ideal, que el hombre muera viejo, después de haber vivido en plena salud psíquica y físicamente.”³³

Les conclusions de la tesi doctoral es resumien de la forma següent:

“1^a El ejercicio físico modifica: a) La forma, grosor y longitud del hueso. b) La forma y volumen del músculo. c) La forma general del cuerpo. d) El sistema

29. Bellí, Epifanio: “*El Gimnasio Higiénico*”, El Ideal, 3 de març de 1917.

30. BellíCastiel, Epifanio: *Modificaciones que imprime en la anatomía del cuerpo humano, el ejercicio físico y acción del mismo sobre algunos fenómenos íntimos de la vida fisiológica*, Lérida, Artes Gráficas Sol, Lérida, s.a. (1915).

31. Es llicencià a Barcelona al 1904 i la tesis fou llegida en la Universitat Central a Madrid. També es publicà un resum en la *Revista Valenciana de Ciencias Médicas*, 1917, nº 19, 56-57.

32. Torredadella, Xavier: “*Las primeras tesis doctorales de la educación física en el espacio científico y profesional sobre la medicina española*”, Pécia Complutense, 2012, nº 16, 58-88.

33. Bellí Castiel, Epifanio: *Modificaciones...*, 62.

nervioso. 2ª El fenómeno esfuerzo, es debido a la solidaridad muscular. 3ª El agotamiento muscular, es producido por una intoxicación del músculo, que impide su contractibilidad. 4ª La sofocación es la medida fisiológica indicadora de la intensidad y cualidad del ejercicio. 5ª La sofocación que da lugar el ejercicio físico, es producido por un exceso de ácido carbónico contenido en la sangre.

6ª El cansancio consecutivo al ejercicio, sería debido a una intoxicación urucénica. 7ª El ejercicio físico es un modificador de la nutrición, por que llevando a su acción excitante a la intimidad del elemento celular, regulariza el metabolismo orgánico. 8ª. El conocimiento científico actual de los fenómenos fisiológicos a que da lugar el ejercicio físico, elevan la Educación Física a la categoría de ciencia racional.”³⁴

El 1923, el Reglament de Bombers de Lleida ja concretava la incorporació de dues classes setmanals de gimnàstica a càrrec d'un professor³⁵. El 1926, trobem que aquest professor era el Dr. Bellí, que ja havia iniciat la preparació física del Cos de Bombers, disposant d'un sou mensual de 500 pessetes³⁶. Els bombers feien gimnàstica sueca al peu del turó de Gardeny.

“El Senyor Bellí educa segons els procediments de la gimnàstica sueca, en la que predomina l'activitat corporal prescindint d'aparells costosos i d'escassa o nul·la eficàcia. Té en compte la seriació dels exercicis en relació a la fatiga produïda per grup d'ells i els fa executar sempre de faisó que no restí mai una part del cos en desequilibri.”³⁷

Pel que hem pogut comprovar, sembla ser que Bellí fou més un professor d'Educació Física, que un metge o un polític. Al menys, de la dedicació a l'educació física era d'on treia els diners per a viure. El 1931 contestava el següent:

“N'estic tip de sentir parlar de tants enxufes - diu el Dr. Bellí - perquè si bé jo abans cobrava 500 pessetes per fer classe de gimnàstica als bombers i després me'n donaren mil i actualment els meus amics de l'Ajuntament m'han pujat a tres mil, digueu-me si amb aquesta quantitat es pot mantenir una família.”³⁸

Bellí fou també un destacat polític, en representació de la Dreta Liberal Republicana, primer Comissari del Govern de la Generalitat a Lleida, president de la Diputació (1931), diputat al Parlament de Catalunya (1932), diputat a les Corts (1933) i fundador de la Clínica Montserrat amb els doctors Biosca i Porqueres³⁹. De Bellí es deia que era “l'home predestinat a realitzar una magnífica

34. *Ibidem.*, 63.

35. *Reglamento de Bomberos de la Ciudad de Lérida*, Lérida, Artes Gráficas Sol y Benet, 1923.

36. Ayuntamiento de Lérida: *Presupuesto ordinario para el ejercicio del 2 semestre de 1926*. Aprobado por el Excmo. Ayuntamiento en sesión de 5 de junio de 1926.

37. M. P.: “El Cos de Bombers fa gimnàstica”, Lleida. *Revista Gràfica d'informacions i estudis*, 25 d'agost de 1928, nº 78, 3-4.

38. *Occident*, 16 de gener de 1932, nº 45, 1.

39. Al 1939, Epifani Bellí, fou l'únic parlamentari expedientat per responsabilitats polítiques amb un consell de guerra, se'l acusava d'adhesió a la rebel·lió. El Col·legi de metges de Lleida fou qui l'inculpà. Condemnat a mort, la seva causa fou sobreexida amb caràcter de provisionalitat, tanmateix estigué presoner fins al 1941 i, al 1943, després de presentar varis testimonis en favor de la seva defensa, tingué que pagar una sentència econòmica en concepte de multa (Contxita Mir i altres, 1997).

tasca de proselitisme en les terres de Lleida. És treballador, actiu, capacitat, intel·ligent⁴⁰.

El Dr. Epifani Bellí dirigint exercicis de gimnàstica sueca al Cos de Bombers.
Font: *Lleida. Revista Gràfica d'Informacions i Estudis*, 25 d'agost de 1928.

El capità Josep Martínez Vallespí

A Lleida, el capità Josep Martínez Vallespí (Lleida, 1882-París, 1975) fou també una de les persones que més contribuï al desenvolupament de l'educació física. Era també un metge (es llicencià el 1922) de tendències republicanes que dedicà molts anys de la seva vida a l'ensenyança de l'educació física i a la promoció dels esports, tant en dins com fora de l'exèrcit.

El 1915 Martínez Vallespí va publicar una *Memòria* per la instrucció física dels reclutes del Regiment d'Infanteria Albuera, i va deixar constància de la poca eficàcia tècnica del *Reglamento provisional de gimnasia* (1911), però, tot i els bons resultats del mètode seguit, va considerar emetre un informe a les autoritats superiors amb propostes de millora⁴¹. Després d'aquest fet va anar a Barcelona per a estudiar la carrera de medicina i així poder ésser més eficaç com a professor d'Educació Física. Cap el 1917, tingué la possibilitat de treballar en les escoles Baixeras i en d'altres escoles del Patronat Escolar de Barcelona. En aquests llocs, és on va adquirir una important experiència educativa aplicant els mètodes

40. Madrid, Francisco: "Les siluetes de la minoria catalana les Corts Constitucionals. Epifani Bellí", *La Jornada*, 26 de setembre de 1933.

41. Infantería la Albuera (Regimiento Infantería La Albuera Lérida): *Memoria de instrucción año 1914*. (Ponencia para la redacción de esta Memoria: Comandante D. Domingo Balet Mestres y Capitanes Emilio Rueda Maestro y José Martínez Vallespí), Tip. Regimiento La Albuera XXVI de Infantería, Lérida, 1915.

gimnàstics moderns i els jocs corporals a l'aire lliure⁴². També va assessorar a l'arquitecte lleidatà Adolf Florensa en la construcció del Camp d'Esports de la Joventut Republicana⁴³.

L'any 1921 Martínez Vallespí formà part de la Ponència d'Educació Física de la Mancomunitat, organisme que tenia com a funció estudiar els problemes envers l'orientació, coordinació i direcció de la cultura física i esportiva a Catalunya. La seva incorporació va ser gràcies al seu company Romà Sol i Mestre (1870-1951), que era el president de la Diputació de Lleida i també exercia de Conseller d'Instrucció Pública de la Mancomunitat, i de la citada Ponència.

El dinamisme de Martínez Vallespí no s'aturava, ell va ser un dels promotors del Comitè directiu provincial de la Federació Catalana d'Atletisme a Lleida, i que va acabar essent el seu president. Va ser una de les persones que a Lleida més contribuï al desenvolupament de l'educació física i l'esport. Aquesta aportació no va passar desapercebuda per Alexandre Galí, que en va deixar una nota biogràfica⁴⁴:

“El capità Martínez Vallespí havia implantat entre els soldats de la companyia un règim d'una alta moral a base precisament d'una cultura física racional i sanitària. Amb aquells mateixos soldats allotjats al pis alt en què havia estat bàrbarament dividida la nau de la catedral vella de Lleida.(...)”

El capità Martínez Vallespí es va fer metge per a dedicar-se a la cultura física i l'hem vist com a tècnic en la Ponència de la Mancomunitat. Al nostre judici, però, duia un excés d'entusiasme i àdhuc d'originalitat per a realitzar obra de gran volada. Ell mateix es cremava en foc de les seves pensades, fins al punt de quedar-se amb les mans buides i inactives quan arribava l'hora d'actuar. Amb tot, la simpatia i engrescament que irradiava, no va deixar de crear al seu voltant una certa zona de benèfica influència.”⁴⁵

Durant la guerra civil Martínez Vallespí va ascendir a Tinent Coronel i va assumir el Govern militar de Lleida. S'exilià a França on treballà de metge.

Josep Hernández Gras a l'Escola del Treball

El 1932 entrà en funcionament l'Escola del Treball (ET), i partir de la construcció del nou edifici, la gimnàstica i la pràctica esportiva van ser ateses amb molt d'interès per un professorat convençut de la importància educativa del cos. L'ET disposava d'un complet gimnàs suec i d'altres espais exteriors per als

42. Espectante, Miguel: “La gimnasia educativa”, *La Escuela Moderna*, 1925, nº 411, 917-920.

43. Corredisses: “El Camp d'Esports”, per a la formació dels ciutadans”, *El Ideal*, 16 de juliol de 1918, p. 1.

44. Torredadella, Xavier: *150 anys d'esport a les terres de Lleida (1850-2000)*, Lleida, Generalitat de Catalunya, 2003.

45. Galí, Alexandre: *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya, 1900-1936* (Obres Completes, llibre X: Institucions de Cultura Popular), Fundació Alexandre Galí, Barcelona, 1985, p. 182.

esports⁴⁶. Aquestes instal·lacions tenien com a principal protector el doctor Josep Hernández Gras (Castelló, 1879-?), professor Especial d'Higiene Industrial i d'Educació Física, des de 1929 fins al gener de 1938⁴⁷. En les escoles del Treball i Industrials, una de les condicions del professorat d'Educació Física era la de ser metge.

En l'aplicació de l'educació física, Josep Hernández Gras utilitzava els apunts del Dr. Juan Soler i Damians, aleshores distingit membre de l'Acadèmia d'Educació Física de Catalunya⁴⁸. Això vol dir que l'assignatura estava principalment dirigida cap al mètode suec, tal i com també ho indiquen els aparells que hi havia al gimnàs⁴⁹. Amb el suport d'Esteve Garriga Mallafré, que feia les tasques de monitor esportiu extraescolar, i amb la participació essencial dels alumnes, Josep Hernández va dinamitzar runes nodrides seccions de gimnàstica, futbol i atletisme⁵⁰. Van organitzar importants esdeveniments esportius amb l'objectiu d'estendre la cultura física en la formació professional dels futurs obrers, i alhora també potenciar-la més enllà de les aules. És per aquest motiu que, el 1935, Josep Hernández Gras va esperar un ambiciós projecte d'instal·lacions esportives populars, que s'havien de sumar a l'oferta d'instal·lacions dels camps d'esport que ja disposava Lleida, com ara el Camp d'Esports de la Joventut Republicana i el Camp Escolar. Així ho deixava escrit la premsa:

“Impresionaba gratamente ver a un considerable número de alumnos de la misma que se dedicaban al enorme espacio de terreno a saltar, correr, lanzamientos, fútbol, boxeo, luchas, etc. Todos con entusiasmo digno de loar, sin contar con los que en el patio interior del edificio y en su correspondiente gimnasio trepaban cuerdas, mástiles, flexionaban sus brazos con las espalderas, barras, en fin haciendo salud.

Nos place felicitar al digno patronato de la dirección del mencionado centro oficial que con su esfuerzo y el de sus profesores ha logrado atraer a la juventud para que dediquen sus días de fiesta a practicar el deporte en lugar de dedicarse al vicio y a las malas costumbres.”⁵¹

El desembre de 1949 Josep Hernández Gras es va jubilar com a mestre auxiliar de l'escola de Magisteri de Lleida.

46. Arxiu Escola del Treball: lligall de 1932, “Despeses del gimnàs”.

47. El Dr. Josep Hernández Gras fou també professor auxiliar de pedagogia a la Normal de mestres (1918-1930) i secretari de l'Escola (1921-1931). Al 1937 va ser retirat del seu càrrec per “reaccionari i incapacitat pedagògica”, no obstant, al 1939 tornà a la Normal (Amparo Miñambres, 1994).

48. Torredadella, Xavier: “L'Acadèmia d'Educació Física de Catalunya. Un intent per legitimar un espai institucional i doctrinal de l'educació física en la II República”, *Apunts d'Educació Física i Esport*, 2013, nº 114, 23-35.

49. *Sección Política-Social (PS)*, 274/3 Archivo Histórico Nacional, Sección de la Guerra Civil.

50. *Escola*, nº 1, any 1932. En la portada de la revista apareix un escut inspirat en la renovació pedagògica amb les paraules de “nova, activa i única”.

51. E. G. M.: “Atletismo”, *La Tribuna*, 4 de febrer de 1935, 4.

CONCLUSIONS

L'educació física escolar a Lleida té una important influència mèdica que ja arranca del llegat del segle XIX. El que l'educació física escolar tingués com a promotors uns prohoms de significatiu prestigi social com eren els metges, va atorgar que aquesta matèria, tan poc valorada per les instàncies polítiques de l'Estat, pogués presumir d'una alta qualitat tècnica. A la Lleida de principis del segle XX, el professorat d'educació física, que també orientava les directrius higièniques de l'esport, estava molt preparat. Els noms d'Humbert Torres, Josep Estadella, Epifani Bellí, Josep Martínez Vallespí i Josep Hernández Gras en són una excel·lent mostra del que acabem de dir.

Aquests metges lleidatans participaven dels afers polítics i del govern de la ciutat, però a més, van esperonar l'educació física que, fins i tot, va ser una part important de la seva dedicació professional. Aquesta doble faceta donava molta credibilitat als personatges, que s'implicaven, de debò, en la salut de la ciutadania i, alhora, en el progrés de la ciutat. D'aquí que l'esport també tingués la volada que va adquirir Lleida amb entitats tant emblemàtiques com la Joventut Republicana.

BIBLIOGRAFIA

- Aragonés, José: "El papel del maestro y el medico en la cultura física escolar", *Lleida, revista Gràfica Informació-Actualitats*, 1 d'octubre de 1921, nº, 4-7.
- Arnulphy, V.: *La salud por la respiración. Tratado de Educación Respiratoria e Higiene*, Habana, Imp. y Papelería de Maresma y Pérez, 1911.
- Arnulphy, Víctor, Dr.: *La salud por la respiración. Curso Completo de Gimnasia Respiratoria, seguido de un manual de terapéutica respiratoria y un importante capítulo sobre respiración sportiva y atlética*, Almería, Imp. de Juan Fernández, 1908.
- Bellí Castiel, Epifanio: *Modificaciones que imprime en la anatomía del cuerpo humano, el ejercicio físico y acción del mismo sobre algunos fenómenos íntimos de la vida fisiológica*, Lérica, Artes Gráficas Sol, Lérica, s.a. (1915).
- Bernabeu-Mestre, Josep; Espluges, Josep Xavier i Galiana, María Eugenia: "Higiene y pedagogía: El primer Congreso Español de Escolar (Barcelona, 1912)". Perdiguero Gil, Enrique (Comp.), *Salvad al niño: Estudios sobre la protección a la infancia en la Europa Mediterránea a comienzos del siglo XX*. Valencia, Seminario de Estudios, 2004, 251-269.
- Camps i Surroca, Manuel i Camps i Clemente, Manuel: "Notes sobre la obra del doctor Francesc Fontanals i Araujo", *Gimbernat*, 2003, nº 39, 183-200.
- Corredisses: "El Camp d'Esports", per a la formació dels ciutadans", *El Ideal*, 16 de juliol de 1918, p. 1.
- El avance de la provincia de Lérica en el último quinquenio, 1923-1929*, Lérica, Tip. Provincial Casa de la Misericordia, 1929.
- Espectante, Miguel: "La gimnasia educativa", *La Escuela Moderna*, 1925, nº 411, 917-920.
- Estadella Arnó, José: *Educación Física en las escuelas de primera enseñanza*, Lérica, Imp. "Juventud", 1910.

- Estadella Arnó, Josep: *Valor profiláctico de la educación física en la tuberculosis pulmonar*, Lérida, Imp. "Joventut", 1911.
- Galí, Alexandre: *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya, 1900-1936* (Obres Completes, llibre X: Institucions de Cultura Popular), Fundació Alexandre Galí, Barcelona, 1985.
- Infantería la Albuera (Regimiento Infantería La Albuera Lérida): *Memoria de instrucción año 1914*. (Ponencia para la redacción de esta Memoria: Comandante D. Domingo Balet Mestres y Capitanes Emilio Rueda Maestro y José Martínez Vallespi), Tip. Regimiento La Albuera XXVI de Infantería, Lérida, 1915.
- M. P.: "El Cos de Bombers fa gimnàstica", *Lleida, revista Gràfica d'informacions i estudis*, 25 d'agost de 1928, nº 78, 3-4.
- Memoria que presenta la Diputación Provincial de los establecimientos de beneficencia*, Lérida, Tip. Provincial de Casa de la Misericordia, 1900.
- Miñambres, Amparo: *L'escola normal de Lleida: una crònica dels seus primers 100 anys, 1841-1940*, Lleida, Universitat de Lleida, 1994.
- Mir, Conxita; Corretgé, Fabià; Farré, J. Sagués, J.: *Repressió econòmica i Franquisme: l'actuació del Tribunal de Responsabilitats Polítiques a la província de Lleida* (Vol. 181). Lleida, L'Abadia de Montserrat, 1997.
- Reglamento de Bomberos de la Ciudad de Lérida*, Lérida, Artes Gráficas Sol y Benet, 1923.
- Saimbraum: *Teoría y práctica de la gimnasia respiratoria. Aplicada a la vida escolar y a la vida doméstica*, Barcelona, Sociedad General de Publicaciones, 1911.
- Torradadella-Flix, Xavier y Vicente-Pedraz, Miguel: "El dispositivo gimnástico en el contexto de la medicina social decimonónica española. De las políticas higiénicas a los discursos fundacionales de la "educación física", *Asclepio*, vol. 69, nº 1, p172. doi: <http://dx.doi.org/10.3989/asclepio.2017.04>
- Torradadella, Xavier y Arrechea, Fernando: "La polémica participación de España en los Juegos Olímpicos de Amberes 1920", *Materiales para la Historia del Deporte*, 2016, nº 14, 113-138.
- Torradadella, Xavier: "L'Acadèmia d'Educació Física de Catalunya. Un intent per legitimar un espai institucional i doctrinal de l'educació física en la II República", *Apunts d'Educació Física i Esport*, 2013, nº 114, 23-35.
- Torradadella, Xavier: "L'aportació dels metges de Lleida a l'educació física catalana del segle XIX", *Temps d'Educació*, 2012, nº43, 109-130.
- Torradadella, Xavier: "La influencia de la profesión médica en la educación física española del siglo XIX: Análisis social del Manual popular de gimnasia de sala, médica e higiénica del Dr. Schreber", *Cultura, Ciencia y Deporte*, 2014, vol. 9, nº 26, 163-176.
- Torradadella, Xavier: "Las primeras tesis doctorales de la educación física en el espacio científico y profesional sobre la medicina española", *Pecia Complutense*, 2012, nº 16, 58-88.
- Torradadella, Xavier: "Quan l'educació física arriba a l'escola primària. Notes per a la història de l'educació a Lleida (1901-1931)", *Educació i Història: Revista d'Història de l'Educació*, 2016, nº 28, 255-287.
- Torradadella, Xavier: *150 anys d'esport a les terres de Lleida (1850-2000)*. Lleida, Generalitat de Catalunya, 2003.
- Torres, Humbert: "Relacions de la Medicina i la Pedagogia", *Boletín del Liceo Escolar*, 1914, nº 75, 1-7.